

Рибак І.В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРИМУ В ПЕРІОД ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

В листопаді 1920 р. білогвардійські війська Врангеля під натиском Червоної армії залишили Кримський півострів. Громадянська війна для населення Криму закінчилась. В Криму, як складовій частині Радянської Росії, розпочалася розбудова радянської влади.

В плані радянських перетворень на території Криму втілювалися в життя і вимоги декрету РНК (Ради Народних Комісарів) від 23 січня 1918 р. “Про відділення церкви від держави і школи від церкви”.

Релігійні реформування відбувалися в складних умовах суспільного життя кримчан. Вони характеризувалися тим, що за три роки громадянської війни і іноземної воєнної інтервенції населення Криму опинилося в надзвичайно складному становищі. Так, валова продукція промисловості у порівнянні з 1913 р. скоротилася в 4,6 рази, перевезення грузових вантажів по залізній дорозі - в 10 раз. Посівні угіддя зменшилися на 30 %, в 2 рази знизилася урожайність зернових культур, сильно постраждало садівництво, виноградарство (1).

Ускладнював дану ситуацію і неоднорідний етнічний склад населення. За переписом (1921 р.) в Криму проживали представники 70 націй і народностей, які між собою нерідко ворогували. Міжнаціональні суперечності посилювалися міжконфесійними розбіжностями. На цей час на Кримському півострові діяли різні релігії, у тому числі православна, католицька, протестантська, мусульманська, старообрядська та ін. (2).

Все це примусило ще на рік після закінчення громадянської війни зберегти в Криму надзвичайні органи диктатури пролетаріату – ревкоми. Багатонаціональний же характер населення Криму, його різноманітні релігійні потреби були теж враховані органами Радянської влади. Так, рішенням ВЦВК (Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету) і РНК від 18 жовтня 1921 р. було утворено автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку (АРСР) в складі РРФСР (3).

Перший з'їзд Рад Криму 10 листопада 1921 р. прийняв Конституцію Кримської АРСР, в якій було сказано: “...Кримська Радянська Соціалістична Республіка, затверджуючи рівність на вільний розвиток всіх національностей Криму, відміняє всі існуючі раніше національні і національно-релігійні привілеї і обмеження...”(4). Таким чином, конституція визначила генеральну лінію релігійних реформувань в Криму.

Разом з тим, проведення релігійної реформи на Кримському півострові відбувалося в той час, коли в інших районах Росії уже було накопичено певний досвід з питань націоналізації церковного майна, з організації раднаргоспів, комун, артілей на базі монастирських угідь і т. ін. Тому Радянські органи влади, здійснюючи релігійну політику в Криму, враховували уже накопичений досвід.

Безпосередньо же заходи щодо проведення в життя релігійної реформи здійснювалися Кримським ревкомом. Так, при ревкомі було створено міжвідомчі комісії в складі представників із відділів юстиції, фінансів, робітничо-селянської інспекції. Комісії здійснювали керівництво всім комплексом заходів щодо відділення церкви від держави на півострові. Крім того, при ревкомі було створено церковний стіл, на який покладалася вся технічна робота про облік церковної власності, проведення антирелігійної агітації і пропаганди (5).

Контроль і керівництво діяльністю церковних організацій здійснював 5-й відділ НКЮ (Народного Комісаріату Юстиції) Крима під керівництвом П.О.Красикова (відділ отримав назву ліквідаційного). Контроль за практичною діяльністю релігійних організацій здійснювали органи міліції. Вони слідували за ідейно-політичною, організаційною направленістю хресних ходів, зборів, а також проведенням релігійних свят (2).

За змістом релігійні перетворення відповідали вимогам спеціальної інструкції, яка була прийнята постановою НКЮ РРФСР від 24 серпня 1918 р. (7). Релігійні реформування відбувалися за наступними напрямками:

- націоналізація монастирських земель, фабрик, заводів, промислів, які були не зв'язані з церковною службою;
- передача храмів, церковного майна із православного відомства до місцевих рад робітничих і селянських депутатів, які в свою чергу здійснювали передачу його в користування місцевим жителям;
- покладання відповідальності на народний комісаріат освіти за збереження храмів і майна, яке мало історичну і культурну цінність;
- виконання заходів щодо відділення школи від церкви;
- здійснення контролювання за станом збереження приміщень храмів і церковного майна і т. ін.

Щодо виконання вказаних вище положень релігійної реформи, то практичні заходи фактично розпочалися з реєстрації церковних приміщень, опису їх майна і націоналізації монастирських угідь, промислів, котрі не були зв'язані з церковною службою.

Так, наприкінці 1920 – початку 1921 рр. у відповідності до декрету РНК від 23 січня 1918 р. було націоналізовано готель Інкерманського монастиря в м.Севастополі, в якому поселялися палом-

ники. Готель було передано співпрацівникам воєнізованої охорони залізничних тунелів та мостів, що знаходилися на підступах до Севастополя (8).

Духовенство не завжди погоджувалося з політикою релігійних реформ. В 1921 р. монахи Свято-Успенського скита в Бахчисараї намагалися чинити опір здійсненню заходів релігійного реформування. Це й і послужило формальним приводом до зачинення молитовного приміщення і націоналізації майна скиту. Приміщення монастиря зайняла колонія інвалідів ім.Артема (9).

Націоналізовані приміщення будівель, підприємства монастирів передавалися різним радянським організаціям (школам, клубам, колоніям, радгоспам тощо).

Здійснювали радянські органи влади облік і реєстрацію майна не тільки монастирів, але й всіх церковних приміщень різних храмів. В результаті цієї праці на державний облік за період 1921-1923 рр. було взято 779 релігійних приміщень, у тому числі 170 православної церкви. 485 приміщень уже було передано групам віруючих людей в оренду, а 289 – знаходилися покищо в стані передачі. Крім того, на території півострова було виявлено 844 дзвонів загальною вагою 12177 пудів (10).

В процесі виконання реєстраційних робіт заключалися між місцевими радянськими органами влади і церковними общинами угоди про оренду храмів, церковного майна. Такі угоди заключалися з членами “двадцятки” общини (саме двадцять членів общини мали право володіти церковним приміщенням і його майном, “двадцятка” несла відповідальність за виконання вимог указаних в угоді). В угоді радянські органи влади обіцяли не вмішуватися у внутрішні справи церковних організацій, не порушувати підписаних ними обіцянок. В свою чергу члени “двадцятки” давали слово не допускати політичних зборів, мітингів, спрямованих проти радянської влади. Після підписання такої угоди церковні організації отримували правовий статут про право на проведення церковної служби (11).

15 листопада 1922 р. було заключено угоду з настоятелем Покровського собору отцем Валаніном і Севастопольським відділом управління окружним виконкомом на предмет того, що виконком передавав общині в безкоштовне користування Покровський собор (м.Севастополь, вул. Велика Морська) Церковній общині передавалось в безкоштовне користування майно і усі будівлі Покровського собору (12). Всього же по Криму за період з 1921 р. по 1923 р. було передано в безкоштовне користування церковним організаціям 485 молитовних приміщень. Ось якими темпами відбувалася передача релігійних установ церковним общинам.

Церковні общини, отримуючи в користування молитовні приміщення, необхідне майно, зобов'язані були будувати свою діяльність таким чином, щоби не порушувати підписаної угоди. На випадок порушень угоди церковне приміщення могло бути зачиненим. Всяке зачинення повинно відбуватися тільки тоді, коли Президія ЦВК (Центрального Виконавчого Комітету) республіки переконані в необхідності такої дії. Для позбавлення тої чи іншої релігійної течії єдиного приміщення повинна була бути спеціальна постанова Радянських органів влади. Ітак:

Приміщення може бути зачиненим, якщо існує серйозна державна або суспільна необхідність...

Не може бути зачинене молитовне приміщення шляхом голосування громадян на зборах в присутності невіруючих...

Не може бути зачинене молитовне приміщення, коли віруючі не виконують адміністративних розпоряджень, або не сплачують податки.

Для запобігання грубих прийомів при ліквідуванні молитовних будинків Виконком, який постановив ліквідувати молитовне приміщення, повинен делегувати на місце досвідченого товариша, який повинен правильно впроваджувати в життя постанову...(13).

Керуючись даними вимогами, радянські органи в Криму з 1921 р. по 1923р. прийняли рішення про зачинення 51 молитовного приміщення, у тому числі 30 приміщень православної церкви.

Так, 24 травня 1922 р. було розторгнуто угоду з групою віруючих церкви на Братському кладовищі (м.Севастополь). Храм на Братському кладовищі, як було визначено, складав собою історико-художню цінність. Тому приміщення храму передавалось під опіку Кримського відділу мистецтва, а майно із золота і срібла (ковчег з прибором, хрест і т. ін.) згідно до акту комісії було передано в державний фонд республіки (16).

В квітні 1923 р. відбулося засідання міжвідомчої комісії на предмет ліквідування Топілівського жіночого монастиря. Правда, тоді не було прийнято рішення про розформування жіночого монастиря, оскільки він на той час вважався зразковим господарством. Тому його угіддя з промислами було перетворено в сільськогосподарську артіль “Жіноча праця”. Храми монастиря поки що продовжували працювати. Але значна частина монастирського майна згідно акту комісії від 4 травня 1922 р. було вилучено із монастиря. А саме:

Ризи срібні - 1 шт.

Хрести настільні (срібні) - 2 шт.

Прикраси з Євангелія - 1 шт.

Хрестики золоті - 2 шт.

Срібла було вилучено на 10 фунтів і 29 золотників (17).

Зачинення великої кількості молитовних приміщень поставило перед органами Радянської влади проблему: як використовувати церковне майно? Тому вирішуючи дану проблему, президія ВЦВК в

січні - лютому 1922 р. прийняла ряд рішень про те, як розпоряджатися церковним майном вилученим із храмів. Так, було вирішено:

В центрі і в губерніях створити таємні комісії по вилученню церковних цінностей, сюди мають входити: завідувачий церковним станом, секретар губкому (губернського комітету).

Нарівні з цими таємними комісіями повинні існувати і офіційні комісії чи столи при комісіях.

Одночасно з агітаційною роботою має проводитися й організаційна робота, пов'язана з підготовкою відповідного апарата, який призначений для обліку та вилучення з таким розрахунком, щоби ця робота була проведена в найкоротший термін.

Виходячи із указаних вимог Кримський НКВС постановою від 5 березня 1923 р. оголосив кафедральний Олександрів-Невський собор в м.Сімферополі центральним сховищем предметів релігійного культу на території Кримського півострова. Цей собор не міг бути використаний в іншій якості, тому всі відділи, які здійснювали релігійну реформу повинні були направляти туди майно ліквідованих молитовних будівель. Оскільки же виконками не завжди мали можливість відправити майно в м. Сімферополь, то циркуляром від 15 травня 1923 р. дозволялось в округах теж створювати сховища для зберігання релігійно-культурного майна яке відноситься до ведення республіканського НКВС (18).

В результаті церковне майно ліквідованих храмів, монастирів піддавалося обліку, на нього складалися спеціальні акти про передачу його на ті чи інші склади. У подальшому воно використовувалось по-різному. Так, церковний дзвін кладбищенської церкви м.Євпаторія в квітні 1923 р. був переданий користування пожежній команді. Майно Івано-Воїнської, Притулкової і Вокзальної церковів (м. Севастополь) в травні 1924 р. по акту було передано дитячим будинкам для пошиву одягу і т.д. (19).

Крім того, церковне майно продавалось і за кордон з ціллю закупки хліба, якого на початку 20-х голодних років дуже не вистачало людям. Тому в політичних плакатах того періоду говорилося, що 1 фунт церковного срібла рівняється 20 пудам хліба, за допомогою якого можливо було врятувати життя п'яти голодних дітей. "Прокляття тим, хто лицемірно прикрившись релігією не рятує церковним золотом цих дітей" (Худ. Д.С.Моор).

Однак органами Радянської влади в процесі заходів щодо здійснення релігійної реформи в Криму допускалася велика кількість недопрацювань, порушень. А саме: співробітники райвиконкомів з причин перевантаженості (вони суміщали по декілька посад) проявляли мало ініціативи в організації церковних столів; президії виконкомів, покладавшись на ліквідаційні комісії, зачастую бездіяли; допускалися порушення в обліку церковного майна; нерідко мало місце недбале ставлення до потреб віруючих людей; не враховувалася специфіка різних районів Криму; велика кількість циркулярів, інструкцій нерідко приводила комісії до плутанини в здійсненні заходів релігійної реформи і т.п.

В результаті даних недоліків заходи релігійної політики в 1921-1923 рр. зводилися до масового зачинення молитовних домів, до вилучення із них церковного майна. Це цілком закономірно викликало незадоволення віруючих людей.

У відповідь на масове зачинення молитовних приміщень, вилучення із них церковного майна поступали від релігійних общин у Всесоюзну Центральну Виконавчу Комісію оскарження, запити. Тому Президія ВЦВК 9 жовтня 1924 р. зробила певне застереження: "Будь яке порушення договору з групами або релігійними товариствами про користування церковними будівлями і всяка постанова про зачинення молитовних будинків всіх культів повинна мати в основі серйозну державну необхідність, яка повинна бути вказана в протокольній постанові Президії ВЦВК... При цьому треба обов'язково перевірити... В разі оскарження постанов в Президії ВЦВК необхідно розрешення цих скарг. Фактичне вилучення молитовного приміщення від групи, якій воно належало, або від общини віруючих, а також зачинення, або ліквідація храмів повинні мати місце в тому випадку, якщо оскарження не відбулося" (14).

Даний документ свідчить про те, що полоса масових зачинень церковних приміщень, яка відбувалася в 1921-1923 рр. була призупинена. Про це і говорить в своїй роботі лідер обновленського руху О.Введенський, що "після придушення (1921-1922 рр.) явних контрреволюційних виступів з боку духовенства, влада на деякий час втратила інтерес до антицерковної боротьби" (15).

Таким чином, релігійна політика в Криму в період після громадянської війни була направлена на втілення в духовне життя кримчан основних положень декрету РНК від 23 січня 1918 р. "Про відділення церкви від держави і школи від церкви".

Дана політика мала свої особливості. Вона характеризувалася специфікою економічних, політичних, національних, релігійних умов в післявоєнному Криму, а також тим, що релігійні перебудови в Криму здійснювалися на ґрунті досвіду релігійної реформи Росії, яка там відбувалася ще з 1918 р.

Особливо гострий суперечливий характер релігійна реформа в Криму носила в період з 1921 по 1923 рр., коли мало місце масове закриття релігійних установ, вилучення з них церковного майна. З 1924 р. в релігійному житті православної церкви Криму наступило певне затишшя.

Література

1. Крым многонациональный. – Симферополь: Таврия, 1988. - С.43-44.
2. Белоглазов Р.Н. Таврида в годы лихолетья. Осуществление декрета об отделении церкви от государства. – Симферополь: Крымский архив. – С.130-134.
3. Советский энциклопедический словарь. – М.: Сов.энциклопедия, 1987. – С.661.
4. Крым многонациональный. – Симферополь: Таврия, 1988. - С.62.
5. 5 і 6. Белоглазов Р.Н. Таврида в годы лихолетья. Осуществление декрета об отделении церкви от государства. – Симферополь: Крымский архив. – С.124-125.
6. 7. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М.: Политиздат, 1977. – С.98-101.
7. 8 і 9. Боги Тавриды (История религий народов Крыма). – Севастополь, 1997. – С.135, 162-164.
8. 10. Белоглазов Р.Н. Таврида в годы лихолетья. Осуществление декрета об отделении церкви от государства. – Симферополь: Крымский архив. – С.130-134.
9. 11. Севастопольський міський архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.24. – Л.72,73.
10. 12. Севастопольський міський архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.14. – Л.73.
11. 13. Сімферопольський державний архів. – Ф.633. – Оп.10. – Сп.386. – Л.7-8.
12. 14. Сімферопольський державний архів. – Ф.633. – Оп.10. – Сп.386. – Л.6-7.
13. 15. Введенский А.И. Церковь и государство. Очерк взаимоотношений церкви и государства в России. 1918-1922. – М., - 1923. – С.238-241.
14. 16. Севастопольський державний архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.14. – Л.5-6.
15. 17. Боги Тавриды (История религий народов Крыма). – Севастополь, 1997. – С.135, 162-164.
16. 18. Белоглазов Р.Н. Таврида в годы лихолетья. Осуществление декрета об отделении церкви от государства. – Симферополь: Крымский архив. – С.128-129;
17. Пащенко В.О. Держава і православ'я в Україні в 20-30 рр. XX ст.. - К., 1993. – С.41-42.
18. 19. Севастопольський міський архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.227. – Л.58.